

בין משה לאבות

וַיִּדְבֶר אֱלֹהִים אֶל מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי ה': וְאָרָא אֶל אַבְרָהָם אֶל יִצְחָק וְאֶל יַעֲקֹב בְּאֵל שַׁדַי וְשָׁמִי ה' לֹא נִדְעָתִי לָהֶם: (שמות ו ב-ג).¹

שמות רבה ו ד – חבל על דאבדין ולא משתכחין

"ווארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם" - אמר לו הקב"ה למשה: חבל על דאבדין ולא משתכחין!² הרבה פעמים נגליתי על אברהם יצחק ויעקב באל שדי ולא הודעתי להם ששמי ה' כשם שאמרתי לך. ולא הרהרו אחר מדותי.³ אמרתי לאברהם: "קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה"⁴ - בקש מקום לקבור את שרה ולא מצא, עד שקנה בדמים מרובים, בדי' מאות שקל כסף, ולא הרהר אחר מדותי.⁵ אמרתי ליצחק: "גור בארץ הזאת ... כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל" - בקש מים לשתות ולא מצא, שנאמר: "ויריבו רועי גרר עם רועי יצחק לאמר לנו המים", ולא הרהר אחר מדותי.⁶ אמרתי ליעקב: "הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה" - בקש מקום לנטוע אהלו ולא מצא, עד שקנה במאה קשיטה, ולא הרהר אחר מדותי. ולא שאלוני מה שמי כשם ששאלת אתה. ואתה, תחילת שליחותי שאלת: מה שמך, ולבסוף אמרת: "ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה" (שמות ה כג).⁷

שמות רבה סוף פרשה ב, תחילת פרשה ג – אל תקרב הלום

"וויאמר הנני" - הנני לכהונה ולמלכות. אמר לו הקב"ה: במקום עמודו של עולם אתה עומד? אברהם אמר "הנני" ואתה אומר "הנני"! בקש משה שיעמדו ממנו כוהנים ומלכים. אמר לו הקב"ה: "אל תקרב הלום" - כלומר, לא יהיו בניך מקריבין, שכבר מתוקנת הכהונה לאהרן אחיך. "הלום" זו מלכות כמו שאתה אומר: "כי הביאותני עד הלום" (שמואל ב ז יח), אמר לו הקב"ה: כבר מתוקנת המלכות לדוד.⁷

¹ פסוק זה פותח את פרשת וארא וביחד עם שמונה הפסוקים הבאים אחריו נראה כמעין הטלת שליחות שנייה על משה. למרות שניתן לקרוא פסוקים אלה כעומדים בפני עצמם וכפתיחה למכות מצרים, ברור שהם מתקשרים לפסוקים החותמים את פרשת שמות הסמוכה אשר מסתיימת בסערה ובנסיגה. פרעה ממאן לשלוח את העם: "מי ה' אשר אשמע בקלו לשלח את ישראל לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח" ומצווה להכביד את עול השעבוד: "תכבד העבדה על האנשים ויעשו בה ואל ישעו בדברי שקר", שוטרי בני ישראל קובלים על משה ואהרן: "הבאשתם את ריחנו בעיני פרעה ובעיני עבדיו לתת חרב בידם להרגנו" ומשה פונה לקב"ה במילים קשות: "למה הרעתה לעם הזה למה זה שלחתיני: ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה והצל לא הצלת את עמך". ונחתמת הפרשה בתשובה הקב"ה: "וויאמר ה' אל משה עתה תראה אשר אעשה לפרעה כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו". בחלוקה לפרשות ממוקם פסוק אחרון זה בסוף פרשת שמות ובפרשתנו מתחיל דיבור חדש. שם "וויאמר ה' - בדיבור רך, וכאן: "וידבר אלהים" - בדיבור קשה למשה ובאזכור האבות. אך בחלוקה לפרקים, נראה שהפסוק: "וויאמר ה' אל משה עתה תראה אשר אעשה לפרעה כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו" פותח את הפרשה החדשה או לפחות תלוי ועומד בין סוף פרשת שמות ותחילת פרשת וארא - בין 'השליחות הראשונה' ו'השליחות השנייה'.

² חבל על אלה שאבדו ואין למצוא כמותם (משתכחין בארמית = נמצאים). והוא ביטוי שכיח (מצוי) בימינו במודעות אבל על אדם חשוב שנפטר וכאן הוא המקור. בספרות חז"ל דווקא אין ביטוי זה שכיח. מקום נוסף כמעט יחיד הוא בסיפור על אלישע בן אבויה, אחרי שכבר יצא לתרבות רעה והתפקר, כשהוא מנסה את ר' מאיר תלמידו בפירושי פסוקים ואומר לו: "עקיבא רבך לא אמר כך, אלא כך וכך וכו'..." סיפור זה מופיע במספר מקומות (מסכת חגיגה טו ע"א, רות רבה ו, קהלת רבה ז ועוד), אך בקהלת זוטא בובר ובילקוט שמעוני על קהלת - על הפסוק טוב אחרית דבר מראשיתו - מופיע גם הביטוי: "חבל על דאבדין ולא משתכחין, עקיבא רבך לא אמר כך וכך". אלישע בן אבויה אומר על ר' עקיבא: חבל דאבדין ולא משתכחין! אולי במדרשים מאוחרים אלה, כבר הפך הביטוי למטבע לשון. ראו הדף **אלישע בן אבויה הוא אחר - סיפור בשני נוסחים** בדפים המיוחדים.

³ לפני שנגלוש ונרחיב בנושא משה מול האבות ובהמשך להבחנה שהצענו על חלוקת שליחות משה לשליחות ראשונה ושליחות שנייה, נעיר שהאבות כבר נזכרו מספר פעמים בבשורת השליחות 'הראשונה' להצלת העם ממצרים. ראו הפסוקים בשמות ב כז, ג ו טו, ד ה. אך אם שם אזכור זה הוא כחלק מקיום הבטחה לאבות ובשורת הגאולה, כאן אזכור זה הוא כעימות לכאורה עם משה. מדוע? בקושי רב הסכים משה לשליחות וכאן הקב"ה כבר נוזף בו?

⁴ ראו דברינו **קניית מערת המכפלה וכן גר ותושב אנכי** בפרשת חיי שרה.

⁵ ראו דברינו **יצחק אבינו** בפרשת תולדות.

⁶ ראו רש"י בשמות ו ט שמתקשה במדרש זה, בפרט באמירה ששם הווי"ה לא נודע לאבות וכדבריו: "ואין המדרש מתיישב אחר המקרא מפני כמה דברים וכו'", אך הוא מוכן לקבלו בבחינת 'שבעים פנים לתורה' ומוסיף: "... לך אני אומר יתיישב המקרא על פשוטו דבר דבור על אופניו, והדרשה תידרש, שנאמר: הלא כה דברי כאש נאם ה' וכפטיש יפוצץ סלע - מתחלקת לכמה ניצוצות". אך רמב"ן בפרק ו פסוק ג רואה במדרש זה פשט של הפסוקים ה'מתיישב אחר המקרא'. לענייננו, יש במדרש זה תוכחה רבה למשה שהיא תשובת הקב"ה על דבריו הקשים מסוף הפרשה שעברה. ראו דברינו בפרשת שמות **אותם הנתונים תחת הבנין**. האבות מוזכרים כאן כהנגדה למשה וכחיזוק לתוכחה, ואנו נרצה לבחון עוד מספר מקומות בהם מעומת משה מול האבות ומדוע.

⁷ העימות כביכול עם האבות לא התחיל בפרשתנו וכתגובה למשה על שאמר "והצל לא הצלת את עמך" ורפו ידיו בתחילת השליחות. עימות זה, תחילתו עפ"י המדרש כבר בהתגלות בסנה. משה עונה לקריאת הקב"ה אליו במילים "הנני" ובתמורה הוא "זוכה", לפי המדרש, לקיתון של צוננים: "אל תקרב הלום" - איך אתה מעז להיכנס בנעליהם של האבות? ובפרשת תצוה חוזרת הדרשה בעת

"ויואמר: אנכי אלהי אביך, אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב" - שמח משה ואמר: הרי אבא נמנה עם האבות ולא עוד אלא שהוא גדול שנזכר תחילה. "ויסתר משה פניו כי ירא מהביט את האלהים" - אמר: אלהי אבי עומד כאן ואיני מסתיר פני?⁸

שמות רבה ג ז - אלוהי האבות

"ויואמר עוד אלהים אל משה כה תאמר לבני ישראל ה' אלהי אבותיכם, אלהי אברהם, אלהי יצחק ואלהי יעקב... זה שמי לעולם..." - לך ואמור להם בשמי שהוא מדת רחמים בו אני מתנהג עמהם בזכות אבותם. ותדע שעל האבות אברהם יצחק ויעקב אני אומר, זהו שכתוב: "ה' אלהי אבותיכם, אלהי אברהם, אלהי יצחק ואלהי יעקב שלחני אליכם". וכששמע משה כך שלא הזכיר לאביו כשם שעשה בתחילה אמר לפניו: רבש"ע, יש חוטאים בשאול? אמר לו: לא. אמר לפניו: לשעבר אמרת שמך על אבי ועכשיו סילקת אותי! אמר לו: בתחילה פיתוי פתיתי אותך, מכאן ואילך דברי אמת אני מדבר עמך.⁹

שמות רבה ב ו - במשה אין פסק ולמשה אין הפסק

"ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה ויאמר משה" - אתה מוצא ב"אברהם | אברהם" (בראשית כב יא) יש בו פסק,¹⁰ "יעקב | יעקב" (שם מו ב) יש בו פסק, "שמואל | שמואל" (שמואל א ג ל) יש בו פסק. אבל "משה משה" אין בו פסק. למה כן? משל לאדם שנתון עליו משאוי גדול וקורא: פלוני פלוני! קרב פרוק מעלי משוי זה.¹¹ דבר אחר: עם כל הנביאים הפסיק מלדבר עמהם, אבל במשה לא הפסיק כל ימיו. דבר אחר: "משה משה" - הוא שלמד תורה בעולם הזה והוא שעתיד ללמד בעולם הבא. שעתידים ישראל לילך אצל אברהם ואומרים לו: למדנו תורה! והוא אומר להם: לכו אצל יצחק שלמד יותר ממני. ויצחק אומר: לכו אצל יעקב ששימש יותר ממני. ויעקב אומר להם: לכו אצל משה שלמד מפי הקב"ה. זהו שכתוב: "יילכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון" (תהלים פד ח), ואין "אלהים" אלא משה שנאמר: "ראה נתתיך אלהים לפרעה".¹²

בחירת אהרון לכהונה. ראו דברינו **אל תקרב הלום - הקרב אלך את אהרון**, אך זה אולי עניין אחר של מיקוד משה וחס"ל ממשיכי דרכו בעולם התורה והרחק מכהונה או שררה. בהמשך אמנם מרכז המדרש מעט את דבריו ואומר שמשה כן זכה לכהונה ולמלכות, אך ההנגדה עם האבות היא ברורה. ושוב נשאל: מדוע?

⁸ ראו בהמשך המדרש שם את הדיון האם הסתרת הפנים של משה בסנה הייתה דבר נכון או טעות, כאשר אחרי חטא העגל משה מבקש "הראיני נא את כבודך" והקב"ה עונה לו (עפ"י המדרש): "כשבקשתי לא בקשתי, עכשיו שבקשתי איני מבקש". (ובנוסח אחר: "כשרציתי לא רצית, עכשיו שאתה רוצה - איני רוצה". אך מה שחשוב לענייננו הוא הזרקור שמפנה המדרש למילים הראשונות של הקב"ה למשה. אותו משה שהיה אח"כ מדבר עם הקב"ה "פה אל פה" ורואהו "פנים בפנים", כדבר יום יומי המובן מאלי - מה היה הדיבור הראשון של הקב"ה עם משה? מה היו המילים הראשונות ביניהם? ראו שמות פרק ב פסוקים ד-ו. המילים הראשונות של הקב"ה הן: "משה משה". המילה הראשונה של משה היא: "הנני". ושוב של הקב"ה: "אל תקרב הלום... אנכי אלהי אביך". מחד גיסא, "אל תקרב הלום" - אל תשווה עצמך אל האבות. מאידך גיסא, "אלהי אביך" - אביך (אתה?) קודם לאברהם יצחק ויעקב. מה יש כאן? מה רוצה המדרש לומר? מה פשר הנגדה זו של משה עם האבות? אגב, המילים "אלהי אביך" מזכירות את הפתיחה של ההתגלות על הר סיני בעשרת הדברות: "אנכי ה' אלהיך" - האלהים שלך ובית אביך. ואין בכל מעמד הר סיני אזכור של האבות!

⁹ גם מעט השמחה שהייתה למשה בהתגלות בסנה, נעלמת כשהוא מתייצב לפני זקני העם ואומר להם שמי ששלח אותו הוא "אלהי אבותיכם" ולא "אלהי אביך". מסתבר כעת ש"אלהי אביך" של הסנה היה פיתיון למשה (ראו בתחילת פרשה ג של שמות רבה: "פתי יאמין לכל דבר"). מכאן ואילך "דברי אמת". שיעור ראשון למי שעתיד להנהיג את עם ישראל בתחילת דרכו כעם ומי שעתיד לומר דברי אמת, ללא כחל ושרק, לעם ולקב"ה בכבודו ובעצמו, כולל אזכור האבות כשצריך (חטא העגל להלן) וטענות לחילול שמים.

¹⁰ פסק (הפ"ה בקמץ הסמ"ך בציריה) הוא מטעמי המקרא ומסומן כקו אנכי דק שמפריד בין מילים (איננו בספר התורה עצמו כמו שאין טעמי המקרא, הניקוד והפיסוק). משמעותו לבעל הקורא היא שיש לעשות הפסקה קצרה (השהיה) בין המילים. המדרש מונה את אברהם, יעקב ושמואל כמי שיש בקריאה להם פסק, אך יש עוד אחד, אפילו שני פסקים בפסוק, שמות לד ו: "וַיַּעֲבֹר ה' אֶל פְּנֵי וַיִּקְרָא ה' ה' אֶל רְחוּם וְחֲנוּן אֶרְךָ אֶפְרַיִם וְרַב חֶסֶד וְאֶמֶת". אולי המדרש לא מונה פסוק זה משום ששם מדובר בקב"ה וכל השאר הם בני אדם. והדבר תלוי בשאלה מי הוא הקורא: משה או הקב"ה. ראו המפרשים שם.

¹¹ הקריאה לאברהם (בעקידה), ליעקב (בירידה למצרים) ולשמואל בהתגלות הראשונה של הקב"ה אליו, היו כולן במתינות - ליתן רווח לשומע להתעשת ולהקשיב. אבל לא אצל משה שנקרא לגאול את העם ממצרים. מעניינת במיוחד ההשוואה עם הקריאה לאברהם שלא ישלח ידו אל הנער, אולי משום שהיה בה "שינוי פקודה". ואצל משה זו הצלת עם שלם.

¹² הלכנו עוד קצת אחורה ממש להתחלת ההתגלות בסנה, אולי כאן נמצא פתרון להנגדת משה מול האבות. למשה תפקיד ייחודי וחד פעמי: ההצלה ממצרים, גיבוש העם ומתן תורה. יש פה המשכיות של האבות אבל גם "התחלה שנייה". התחלה של עם. אנו אומרים בתפילותינו: "אלהי אברהם, אלהי יצחק ואלהי יעקב" ולא "אלהי משה", אבל לא "תורת אברהם" כי אם "תורת משה". זה תפקידו של משה. משה נקרא ללא כל שיהי לצאת לשליחות. אין זמן, העם נאנק תחת עול השעבוד! משה הוא "אלהים" הן במובן שהוא נוטל מהקב"ה את המשא הכבד של שעבוד מצרים שכביכול הקב"ה כבר לא יכול לשאת בעצמו והן במובן של הנחלת התורה ועשיית משפט: "כי יבוא אלי העם לדרוש אלהים" (שמות יח טו). אלהים הוא גם בית דין ומשה עומד, דרך התורה, בכל דין. בתחילת השליחות אומר הקב"ה למשה ביחסו עם אהרון: "הוא יהיה לך פה ואתה תהיה לו לאלהים". ולפרעה פשיטא, ככתוב בפרשת השבוע, שמות ז א: "רָאָה נְתִיבֵךְ אֱלֹהִים לְפָרְעֹה". ראו דברינו **משה איש האלהים** בפרשת וזאת הברכה. וכבר האריך הרמב"ם בתיאור מעלת נבואת משה לעומת כל שאר הנביאים ואף בהשוואה עם האבות: "אמנם ראית התורה על היות נבואתו נבדלת מכל מה שקדמו, הוא אומר: וראו אל אברהם אל יצחק וכו' ושמי ה' לא נודעתי להם. הנה הודיענו שהשגתו אינה כהשגת האבות, אבל

קהלת רבה פרשה ד סימן ג – הקב"ה מדקדק ומשה נתלה באבות

כיון שבאו לאותו מעשה,¹³ לא הניח משה זווית בקרקע ההר שלא נחבט עליה ומבקש תפילה ורחמים על ישראל ולא נענה ... מה עשה? נתלה במעשה אבות. מיד הזכיר ואמר: "זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך" (שמות לב). אמר לו הקב"ה: משה, אבות העולם, מה יש להם עלי? אם באתי לדקדק אחריהם, אני יש לי עליהם! אברהם יש לי עליו שאמר: "במה אדע כי אירשנה" (בראשית טו). יצחק יש לי עליו, שנאמר: "ויהאב יצחק את עשוי" (בראשית כה), ואני שנאתיו, שנאמר: "ואת עשו שנאתי" (מלאכי א). יעקב יש לי עליו שאמר: "נסתרה דרכי מהי" (ישעיה מ). כיון שאמר: "אשר נשבעת להם בדך" (שמות לב) - למען שמך, באותה שעה נתמלא הקב"ה רחמים שנאמר: "וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו" (שמות לב יד).¹⁴

מסכת ברכות דף לב עמוד א – כמה רגליים לכיסא

"וואעשה אותך לגוי גדול" (שמות לב ו) - אמר רבי אלעזר: אמר משה לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, ומה כסא של שלש רגלים אינו יכול לעמוד לפניך בשעת כעסך, כסא של רגל אחד על אחת כמה וכמה! ולא עוד אלא שיש בי בושת פנים מאבותי. עכשיו יאמרו: ראו פרנס שהעמיד עליהם, ביקש גדולה לעצמו ולא ביקש עליהם רחמים.¹⁵

דברים רבה ז ה פרשת כי תבוא – אין קריאה בפחות משלושה פסוקים

"ויקרא משה אל כל ישראל". הלכה: אדם מישראל שעמד לקרות בתורה, מהו שיהא מותר לו לקרות פחות משלושה פסוקים? כך שנו חכמים: "הקורא בתורה לא יפחות מג' פסוקים".¹⁶ למדונו רבותינו: למה התקינו שלא לפחות מג' פסוקים? כנגד אברהם יצחק ויעקב. דבר אחר: כנגד משה ואהרן ומרים שניתנה תורה על ידיהם.¹⁷

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים: בהערה 6 לעיל, על מדרש שמות רבה ו ד ("חבל דאבדין ולא משתכחין") הבאנו בתמצית את דברי רש"י ופירוש רמב"ן על פסוק ג - ההבדל בין "אל שדי" שנראה לאבות האומה ושם הווי"ה "אני ה'" שלא נודע להם. פרשנים רבים אחרים כרשב"ם, אבן עזרא, חזקוני, רבי בחיי בן אשר, ספורנו ועוד, מתייחסים לפסוק זה ויש להקדיש לנושא זה דף בפני עצמו בעזרת הנותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה.

יותר גדולה" (מורה נבוכים חלק שני פרק לה). חיבור דברי הרמב"ם עם המדרש בו פתחנו, אם מותר לעשות זאת, יוצר פירוש מיוחד לפסוק: "וארא אל אברהם וכו'" - לאבחנה בין שם אל שדי ושם הווי"ה. ואולי גם פירוש חדש ל: "אל תקרב הלום". לך משה יש עולם ותפקיד מיוחד משלך. ספר שמות בנוי ע"ג ספר בראשית, אך הוא צועד צעד גדול קדימה. המשפחה הפכה זה מכבר לעם.¹³

משה שנזחה מפני אבות האומה בתחילת שליחותו מנסה להזכיר אותם בחטא העגל ואולי לא בכדי 'פוסל' אותם הקב"ה ומעמיד את משה במבחן כיצד ינהג. בדומה לכתוב במקרא: "הרף ממני ואשמידם ואעשה אותך לגוי גדול וכו'". ומשה עומד במבחן ומגייס את 'נשק יום הדין' הרי הוא מוטיב חילול השם. המילים "למען שמך" במדרש אינם פסוק בתורה אלא פירוש של הדרשן למילה: "בך" שבמקרא, "אשר נשבעת להם בך", היינו בשמך הגדול. (הביטוי "למען שמך" מצוי ב"ך, ספר ירמיהו ובעיקר בספר תהלים מספר פעמים, כגון בתהלים כה יא: "למען שמך ה' וְסִלְחָתָ לְעוֹנֵי פִי רַב הוּא"). כאן מתגלה משה בגדולתו וענוותנותו. הקב"ה כאילו לא מתרצה באבות, אבל משה כן מזכיר אותם. אתה הוא שאמרת לי "אל תקרב הלום", טוען משה, והוספת במדרש: "חבל על דאבדין ולא משתכחין", אבל אח"כ נתתי אותי "אלהים לפרעה", אז בכוח זה שנתת לי אני מזכיר לך כעת את הבטחותיך לאבות. ועדיין בתפילותינו אנחנו אומרים: "אלוהי אברהם, אלוהי יצחק ואלוהי יעקב". ראו גם דברינו [זכות אבות](#) בפרשת בחוקותיי.

בחטא העגל משה "מחזיר" לקב"ה. הקב"ה אומר לו: "הניחה לי ... ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול" - תהיה אתה אבי האומה. ומשה עונה לקב"ה: "זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך". על רקע דברי המדרש לעיל "אל תקרב הלום", נראים דברים אלה של גמרא ברכות חזקים עוד יותר, בפרט אם נאמר שכל העניין היה ניסיון למשה. ראו גם קהלת רבה ד א: "אמר לו הקב"ה: משה, אבות העולם מה יש להם עלי? אם באתי לדקדק אחריהם אני יש לי עליהם". הקב"ה מקטרג על האבות ומשה מגן עליהם וחושש שמתבייש בפניהם (הם גם אבותיו!). התהפכו היוצרות.¹⁵

מגילה פרק ד משנה ד.

הרי לנו פשרה בין האבות הראשונים גיבורי ספר בראשית ובין מנהיגי העם היוצא ממצרים: משה-אהרן-מרים, גיבורי ספר שמות. הבאנו מדרש זה לא רק כהמשך לדברינו על העמדת האבות אברהם-יצחק-יעקב מול משה, אלא גם לכבוד שבת ראש חודש. בכל שבת אין קוראים בפרשת המוספים, כמו יו"ט ושאר חגים, משום שמוספי שבת הם שני פסוקים בלבד. (ראו תוספות מגילה כג ע"א "חד אמר עולה"). אבל ראש חודש מזכה לשבת. פרשת מוספי ראש חודש צמודה למוספי השבת וביחד יש כבר מספיק פסוקים לקריאה למפטי. בזכות ראש חודש אנו קוראים גם את מוספי השבת. ראו דברינו [שבת מכניסה אורחים](#) בראש חודש. ראו מגילה כא ע"ב שם מובאות סיבות נוספות לג' פסוקים. ומי התקין את הקריאה בתורה? לפי הירושלמי זהו משה! "משה התקין את ישראל שיהו קורין בתורה בשבתות ובימים טובים ובראשי חדשים ובחולו של מועד" (ירושלמי, מגילה פרק ד).